

УДК 253

МОРАЛЬНА СУТНІСТЬ ПОСТАТІ ПАСТИРЯ У СХІДНО-ХРИСТІЯНСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ

Ірина Ломачинська

*Київський університет імені Бориса Грінченка,
історико-філософський факультет, кафедра філософії
вул. Тимошенка, 23, 04212, м. Київ, Україна*

Стаття розкриває моральну спрямованість східнохристиянської ідеї пастирства. У статті підкреслюється, що пастирство, як жертвний вид священницького служіння на благо релігійної громади, передбачає у пастиря наявність комплексу моральних чеснот, що виокремлюють його із загальної маси вірян, і роблять зразком для наслідування у сповідуванні системи християнських цінностей.

Ключові слова: пастирство, священство, пастир, пастирське служіння, жертвність.

Актуальність проблеми дослідження зумовлюється тим, що кризові умови соціального буття українського суспільства посилюють роль релігійних інституцій серед інших суспільних інститутів. Статус сакрального виокремлює релігійні організації із зони суспільної критики, формуючи сприятливі умови для поширення ідей та поглядів. Відповідно, потребує особливої уваги постать священника, не лише як формального служителя культу, а духовного пастиря для конкретної релігійної спільноти, відповідального за її моральний розвиток.

Метою дослідження є виокремлення сутнісних чинників моральної спрямованості ідеї пастирства у православній традиції. Мета зумовлює наступні завдання: з'ясування сутності ідеї пастирства у старозавітній та новозавітній традиціях; дослідження моральних засад пастирства у східно християнській патристиці, виокремлення моральних основ пастирського служіння у православному богослов'ї.

Теоретичною основою дослідження стали праці представників християнської богословської думки – Григорія Богослова, Іоанна Златоуста, Іоанна Ліствичника, Григорія Ниського, Єфрема Сирина та представників православного богослов'я – Антонія (Храповицького), С. Булгакова, Г. Флоровського тощо.

Ідея пастирства, пропагована у всіх християнських конфесіях, не є надбанням новозавітної традиції, а постає результатом трансформації історичної зумовленості буття юдейської нації (етап єгипетського рабства), в якій скотарство вважалося почесною справою, на протигагу єгиптянам, які його зневажали і віддавали перевагу землеробству. Слово «пастир» (пастух) є часто вживаним у Старому Завіті, як у прямому, так і у переносному сенсі. Але жертвність життєвої місії пастиря та богоугодність його справи окреслюється ще з перших глав книги Буття, де Авель постає «пастирем овець» (Бут. 3, 2), а Каїн – хліборобом. Жертва Авеля – «первістки його отари» виявилась більш богоугодною, ніж плоди з лану Каїна, що підштовхнуло останнього на братовбивство. Таким чином, у постаті пастиря формується його здатність до особистісної пожертви задля спасіння його пастви.

У Старозавітній традиції ідея пастирства має і переносний сенс – як ставлення Господа до свого народу: «Господь пасе мене, і нічого мені не бракуватиме» (Пс. 23, 1). У Новому Завіті образ пастиря стає загальноживаним (притча про доброго пастиря (Ін. 10, 1-6)) і поширюється від Христа як жертви за Господа до всіх його послідовників: «Були ви

як вівці заблукалі, що не мають пастиря, але нині повернулися до Пастиря і Охоронця душ Ваших»; «Бог же миру, кий підняв із мертвих Пастиря овець великою кров'ю завіту вічного, Господа нашого Ісуса Христа».

У сучасних релігійнознавчих словниках дається визначення поняття «пастир» як «служитель церкви у протестантських церквах, які заперечують інститут священства» [12, с. 234], хоча підкреслюється його поширення і у середньовічному католицтві [18, с. 307].

Найбільш повно ідея пастирства була розкрита у посланнях апостола Павла. У 1 Кор. гл. 12 апостол Павло розвиває думку, що церква є тілом Христовим, що складається із різних членів. І хоча всі члени є рівноцінними як члени одного тіла, але вони мають між собою розбіжності за своїм місцем у тілі, тому й мають різні дари, при єдності Духа, відповідно різні служіння. Надалі пастирські настанови розвивались і закріплювались Вселенськими та помісними соборами.

У православної традиції ідея пастирства розглядається у контексті формування спадковості церковної ієрархії загалом. Зокрема, С. Булгаков зазначає, що «присутність самого Христа на Землі робила зайвим і неможливим існування будь-якої ієрархії, крім нього самого, але неможливим було б її виникнення без нього і без його веління. Апостоли, як і першоієрархи, передавали свої ієрархічні повноваження (оскільки вони мали не особистий, а загальний характер) своїм наступникам. Для церкви, яка живе єдністю священного переказу, це встановлення апостольського наступництва ієрархії має аксіоматичну очевидність» [4, с. 49].

Ідейною основою учення про основні морально-етичні принципи пастирського служіння стали твори представників східної та західної патристики. Такими серед грецьких Отців були насамперед Василій Великий, єпископ Кесарії, Григорій Богослов, Григорій Нісський та Іван Златоуст. Можливо зазначити трактат Григорія Богослова «Слово на захист своєї втечі у Понт», «Про священство» Іоанна Златоуста, «Слово до пастиря» Іоанна Лествічника тощо.

Основи систематизації ідеї пастирства розкриті у Діонісія Ареопагіта, який першим сформував цілісне уявлення про християнське богослужіння як широку систему символів і священнодій, що слугують таємничим вираженням прихованих і піднесених ідей. Діонісій Ареопагіт розглядає священну ієрархію як «знання та діяльність, яка, у міру можливості, подібна до божественної краси, при осяянні якою можливо піднятися вгору і прямувати до можливого богонаслідування» [7].

Надалі вищі церковні ієрархи при вступі на святительську кафедру зазвичай зверталися до своєї пастви зі вступним словом, в якому пояснювали духовні обов'язки пастирів. А пізніше означені послання були покладені в основу пастирського богослов'я, що обґрунтовує сутність та боговстановленість пастирського служіння, вимоги до священників як духовних наставників у церкві та поза нею.

У Е. Ренана зазначено, що «справу Ісуса було врятовано у той день, коли було визнано, що церква має пряму владу, втілення влади Ісуса. Незабаром церква <...> втілюється у старійшинах; повноваження церкви стають повноваженнями духівництва, яке володіє дарами благодаті. Натхнення переходить від особистості до общини. Церква стає всім у християнстві; ще один крок – і єпископ став всім у церкві» [13, с. 223].

Відповідно до позиції Григорія Богослова, пастирство має формуватися на основі чіткої ієрархії, і «як у тілі, в якому один член керує, а інший – підпорядковується, так і у церкві (за законом, чи по справедливості, чи за промислом) Бог постановив, щоб одні, для кого це корисно, словом і ділом направлені до свого обов'язку, залишалися керованими, а

інші, ті, які стоять вище за своєю добродійністю і близькістю до Бога, були пастирями та учителями» [5].

Г. Флоровський, аналізуючи творчу спадщину Г. Богослова, зазначає, що священство для нього – це, насамперед, пастирство, керівництво стадом: у Новому Заповіті Христос говорить про себе як про «Пастиря доброго», який, на відміну від лже-пастиря, «найманця», знає своїх овець на ім'я і піклується про них, охороняючи стадо від вовків, віддаючи своє життя заради їх порятунку, утримуючи єдність стада і наворачуючи у нього нових членів. Залишаючи землю, він ввіряє своїх овець Петру, а у його особі – іншим апостолам і всім майбутнім поколінням християнських пастирів [17].

Григорій Богослов першим із християнських богословів звернув увагу на особливість формування пастирського покликання, що розкривається у суперечності між внутрішнім прагненням до служіння та божественним (церковним) покликанням, яке полягає у визначенні церквою ступеня зрілості тієї чи іншої особи до церковного служіння. Адже непереборна антиномія для пастиря, який володіє комплексом духовних чеснот, полягає у тому, що він стає людиною, яка гостро усвідомлює свою негідність і разом із тим чує божественний поклик, на який необхідно відгукнутися. Григорій Богослов зазначає, що священство «задача, що перевершує сили будь-якої людини; на землі немає нікого, хто міг би впоратися із нею своїми силами. Проте із роду у рід, із покоління у покоління Бог обирає людей і поставляє їх на служіння вівтарю, всупереч їхньої негідності і нерідко всупереч їхньої небажанню прийняти на себе тягар цього служіння» [5].

Покликання і обрання залежить від Бога, але відповідь на покликання – від ступеня моральної зрілості особистості та її соціальної відповідальності. Питання про внутрішнє та зовнішнє покликання, поставлена Григорієм Богословом надалі у західній та східній християнських церквах, вирішувалася по-різному. У католицтві внутрішній духовний поклик є необхідною передумовою церковного служіння. У сучасному православному пастирському богослов'ї домінує позиція Антонія (Храповицького) [1], згідно з якою шлях служіння зумовлюється не власним вибором, а вибором церкви.

У Григорія Нісського пастирство за ступенем своєї відповідальності порівнюється з подвижництвом, що виокремлює моральні чесноти особистості, коли влада у церкві повинна сприйматися як обов'язок та духовний тягар, а не привід до особистого звеличення: «не станемо хвалитися дарами Святого Духа і певний успіх у добродійності робити приводом до самозахоплення і гордощів, щоб не втратити своєї мети і не стати недостойним тієї досконалості, до якої прагне благодать Духа. Велика досконалисть ... полягає у тому, щоб будучи великим, змиритися серцем...» [6, с. 61].

Духовна місія пастирства у християнстві – подолання суперечностей між мирською та духовною сутністю священика як людини, що живе і діє у конкретній історичній ситуації, коли, з одного боку, його духовна місія – пропагування трансцендентного, а з іншого – виконання цієї місії саме у мирському середовищі, з усіма його спокусами.

Дилема світського і духовного постає у трактаті Іоанна Златоуста «Про священство», написаного у відповідь єпископу Василю Великому на звинувачення у відмові від священницького сану. Іоанн Златоуст розкриває духовну сутність священничого служіння, його високу шану і відповідальність, священики заслуговують навіть більшої шани, ніж рідні батьки, адже ті «народжують нас із крові та тілесного бажання», а священики є «подателями нашого народження від Бога, блаженного відродження, істинної свободи і благодатного усиновлення» [9, с. 92]. Водночас, він вказує, що священство – це не лише служіння громаді, але й влада над нею, і, відповідно, воно не позбавлене всіх мирських спокус: «як тиран боїться своїх охоронців, так священик повинен боятись, передовсім,

своїх близьких і співслужителів, тому що ніхто так не жадає його влади і не знає усіх діянь його, як вони» [9, с. 102]. Тому священство – це завжди випробування моральнісних чеснот: «Як вогонь є пробою для металів, так священство – випробування для душі людини, і якщо хтось підвладний гніву, малодушний, честолюбний, гордий або має інші вади – усе виходить назовні: усе слабке не тільки робиться явним, але й стає у тому становищі ще більшим і важчим» [9, с. 146].

Іоанном Златоустом були закладені основи пастирського змісту священничого служіння, що пропагуються і у сучасному пастирському богослов'ї, а саме – сутність пастирства як боговстановленого інституту, цілі пастирської діяльності, підготовка до пастирського служіння, небезпеки пастирських спокус, моральні засади ставлення пастиря до своєї пастви тощо.

Іоанн Ліствичник, як активний сповідник чернечого шляху духовного самовдосконалення, у своєму «Слові особливому до пастиря» визначає як істинного пастиря того, «хто може загнати овець словесних покарати і виправити своєю незлостивістю, прагненням і молитвою» [10, с. 428]. Водночас, пастир має бути не лише благим, але й за необхідності жорстким, щоб покарати гріховні спокуси: «нехай кидає пастир, як каменем, грізним словом на тих овець, які за лінню чи за самолюбством відстають від отари; адже це ознака доброго пастиря» [10, с. 428]. Жорсткість, пропагована Іоанном Ліствичником, вірогідно, зумовлюється тим, що його настанови спрямовані до чернечої спільноти, де кожен її член свідомо обрав духовний шлях і у духовній ієрархії стоїть вище до Бога за будь-якого найбільш праведного мирянина. Місія пастиря суперечлива, адже боротьба з гріхом не лише у собі, але й у іншому – це відхід від ідеї смирення, активно пропагованої у чернечому середовищі, яке Сфрем Сирий характеризує наступним чином: «вважати себе грішним перед Богом, прагнути до кращого, дорікати собі повсякчас, на всякому місці і за всяку справу, нікого не хулити і не знаходити на землі людини, яка була б більш грішною, ніж вона сама, але всіх завжди хвалити і прославляти, нікого ніколи не засуджувати, не зневажати...» [8, с. 139].

У православній чернечій традиції, за твердженням С. Смирнова [6, с. 22-23], ідея пастирства зароджувалась у межах інституту чернечого старецтва, своєрідного духовного наставництва, що розкривається одним з яскравих сповідників кіновійного чернецтва Теодором Студитом не лише як наслідування духовних чеснот від учня до вчителя, а як своєрідний містичний союз між ними. Означена ідея передбачає, що духовний наставник володіє такими дарами Святого Духа, яких його духовні діти не мали до союзу з ним, і які отримують лише від нього. Таким чином, наставник стає єдиним духовним батьком, що дарує високі духовні дари, які зумовлюють весь моральний порядок особистого життя ченця.

С. Смирнов ототожнює ідею старецтва у православній традиції з ідеєю чернецтва загалом, адже зародившись в анахоретстві як духовному усамітненні (прикладом може слугувати преп. Антоній, патріарх анахоретів), старецтво надалі сформувало моральний ідеал всього чернечого устрою, і було використано преп. Пахомієм, засновником кіновійного чернецтва. «Моральний ідеал старця був недосяжно високим. Окрім знання Святого Письма і пастирської досвідченості, духовний наставник, за словами Василя Великого, мав володіти комплексом чеснот: щоб у справах своїх мав свідчення любові своєї до Бога..., безмовний, боголюбивий, такий, що прагне фізичної убогості, не гнівливий, не злопам'ятний, не гордий, не зарозумілий, не улесливий» [14, с. 54]. Іоанн Ліствичник [10] називає духовного старця рівноархангельним, адже такий старець є не тільки людиною досконалих моральнісних чеснот, – він є істотою богообраною та богонатхненною.

Надалі у православному богослов'ї зосереджується увага на морально-етичному аспекті пастирського служіння, де пастирство посідає особливе місце у церковній ієрархії

і знаходиться у тісному зв'язку із церковними таїнствами, пов'язаними із впливом на душі вірян. Пастирське служіння визначається як служіння любові, адже, згідно із церковними канонами, пастирі отримують особливий дар страдницької любові, – чуже лихо і падіння вони сприйматимуть як свої власні.

Виокремлюючи високу місію чернечого пастирства щодо пастирства світського у межах православної традиції, С. Трубецької зауважував, що «християнство високо цінує зречення світу і відхід від нього; але це відхід святих і преподобних, який визнається одним із найвищих людських подвигів; це відхід від мирських благ, від егоїстичної насолоди, а не зречення від боротьби пануючим у світі злом» [15, с. 386].

С. Булгаков акцентує увагу на особливостях влади духовної щодо влади світської та на моральному змісті пастирського служіння, зазначаючи, що церковна влада «стоїть вище будь-якої світської влади, як така, що охоплює душу людини, але у силу свого духовного характеру, вона є, насамперед, служінням» [4, с. 54].

Визначаючи жертвну місію священства, митрополит Антоній (Сурожський) зазначає, що «пастирство – це не ремесло, не техніка, не керівництво, не влада, а <...> жертвенне служіння. Тому що паства – моя сім'я... і ці ніжні, глибокі, кровні відносини визначають реальну міру пастирства» [16а, с. 16]. Пастир морально відповідальний за гріховність пастви: «якщо ми пастирі, священники у Христі, то ми маємо пройти весь шлях Христа у готовності так бути єдиними і з заблудшими вівцями і з грішниками..., щоб, якщо буде необхідність, піти на жак гефсиманської ночі, піти на жак тілесної смерті, на жак богозалишеності...» [2, с. 21].

У архієпископа Феодора завдання пастиря можна визначити словами пророка: «стереди дах дому Ізраїлевому (Іез. :17)», адже у старозаповітному Ізраїлі, «пророк – страж віри і істинного богобачення, і тут, у відношенні до нового Ізраїлю, пастир – сторож нового життя у Христі в усіх його проявах» [16, с. 89].

Пасій (Святогорець) визначає священство як мету, а не засіб для спасіння, адже неможливо змусити людину до священства. «Але якщо людина від послуху зі смиренням прийме те, що йому пропонують, якщо прикладе до цього трішки благочестя і любові, то Бог віддасть усе сповна» [11, с. 317-318].

Водночас, формуючи високий ідеал пастирства, і представники патристики, і їх наступники усвідомлювали всю небезпеку тієї безмежної влади, яку отримує духовний пастир над своїми послідовниками. Г. Флоровський [17], коментуючи східно християнську патристичну традицію, зазначає, що Священнослужитель повинен не тільки утримуватися від зла, але й займатися активною добродійністю, не тільки стирати у душі негативні образи, але й наносити на неї прекрасні; він повинен не знати ніякої міри у добрі та самовдосконаленні, не стільки вважаючи прибутком придбане, скільки втратою не досягнуте, завжди роблячи пройдене відправним пунктом для сходження до більш високого. Таким чином, ідея нескінченного духовного прогресу, постійного сходження до усе більш високого ступеня досконалості – одна із ключових ідей містичного богослов'я Григорія Нісського, яку осмислює Григорій Богослов у контексті вчення про християнське пастирство. Порівняння священника із живописцем дає подвійну перспективу значення духовного наставника у житті церкви. По-перше, він працює над створенням свого власного образу, ніколи не зупиняючись на досягнутому й завжди прагнучи вищого; по-друге, він стає іконою, за зразком якої кожна людина, будучи художником власного життя, може створювати свій образ. Отже, метою служіння священника є обожнення ввірених йому членів церкви. Але для того, щоб вести інших до Бога, треба самому до нього прийти; щоб вести інших до досконалості, треба самому стати досконалим; і щоб лікувати недуги інших, необхідно вилікувати власну душу.

Досить жорстко звучить питання боротьби за владу у церковній ієрархії в Іоанна Златоуста: «Як тиран боїться своїх охоронців, так священник повинен боятись, передовсім, своїх близьких і співслужителів, тому що ніхто так не жадає його влади і не знає усіх діянь його, як вони» [9, с. 102]. Тому, вірогідно, Златоуст усвідомлював, як важко у такій ситуації дотриматись іншої настанови: «хто виходить на ниву священства, особливо повинен знехтувати славу, побороти гнів, бути повним великої розсудливості» [9, с. 146].

Ідея моральної відповідальності пастиря за наслідки своїх владних діянь є однією з основних в обґрунтуванні православного пастирського служіння, формуючи необхідність постійного пошуку шляхів вдосконалення моральності особистості, що стала на шлях пастирства, Зокрема, С. Булгаков бачить шлях для подолання властолюбства у тому, щоб єпископи у здійсненні своєї влади діяли «із церквою, але не над церквою, яка стає духовним органом любові: згода із церквою і єдність із нею утворюють безумовну передумову буття єпископа» [4, с. 54].

Таким чином, ідея пастирства у православній традиції постає як ідеал духовного подвижництва, як прагнення до постійного самовдосконалення. Пастирство визначає систему владної ієрархії у церкві, де владне домінування виступає не як примус, а як духовний стимул до моральних змін. Пастирство визначається як жертовність, адже зумовлює не лише моральну, але й моральнісну відповідальність пастиря за свою релігійну громаду.

Список використаної літератури:

1. Антоний (Храповицкий). Пастьрское богословие / Антоний (Храповицкий). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.klikovo.ru/db/book/msg/4791-4795>
2. Антоний (Митрополит Сурожский). Пастьрство. – Полтава : Изд.-во Полтавской епархии, 2007. – 463 с.
3. Біблія: книги Священного писання Старого та нового Завіту. – К. : Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. – 1407 с.
4. Булгаков С. Н. Православие. Очерки учения православной церкви / С. Н. Булгаков. – К. : Лыбидь, 1991. – 238 с.
5. Григорий Богослов. Слово защитительное при бегстве в Понт / Григорий Богослов. [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://www.orthlib.ru/Gregory_Nazianzen/pont.html
6. Григорий Нисский. Избранные творения / Григорий Нисский ; А. Гумеров (сост.). – М. : Изд-во Сретенского монастыря, 2007. – 384 с.
7. Дионисий Ареопагит. О небесной иерархии / Дионисий Ареопагит. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.book.ru/christianity/>
8. Ефрем Сирий. Избранные творения / Ефрем Сирий – М. : Изд-во Сретенского монастыря, 2007. – 592 с.
9. Йоан Золотоустий. Про священство / Йоан Золотоустий. – Л. : Монастир Монахів Студитського Уставу. Свічадо, 2001. – 156 с.
10. Иоанн Лествичник. Лестница, возводящая на небо / Иоанн Лествичник. – М. : Изд-во Сретенского монастыря, 2007. – 592 с.
11. Паиссий Святогорец. С болью и любовью о современном человеке / Паиссий Святогорец ; Пер. с греч. Иеромонаха Доримедонта. – К. : Луг духовный, б.г. – 374 с.
12. Релігієзнавчий словник / За ред. професорів А. Колодного і Б. Лобовика. – К. : Четверта хвиля, 1996. – 392 с.
13. Ренан Э. Марк Аврелий и конец античного мира / Э. Ренан. – М. : Терра, 1991. – 349 с.
14. Смирнов С. И. Духовный отец в древней восточной церкви / С. И. Смирнов. – М. : Православный святотихоновский богословский институт, 2005. – 528 с.

15. Трубецкой Е. Смысл жизни. / Е. Трубецкой. – М. : АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2003. – 396 с.
16. Феодор (архиепископ). Смысл христианского подвига / Феодор (архиепископ). – М., 1911.
17. Флоровский Г. Восточные отцы IV века (из чтений в Православном Богословском институте в Париже) / Г. Флоровский. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.krotov.info/library/f/florov/patr4_04.html
18. Христианство: Энциклопедический словарь : в 3 т. – т. 2. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1995. – 671 с.

THE MORAL ESSENCE OF THE PASTOR IN THE EASTERN CHRISTIAN TRADITION

Irina Lomachinska

*Borys Grinchenko Kyiv University,
Faculty of History and Philosophy, Department of Philosophy
Tymoshenka str., 23, 04212, Kyiv, Ukraine*

The article reveals the moral orientation of the Eastern Christian idea of pastoral care. The article emphasizes that pastoral care, as a sacrificial form of priestly ministry for the benefit of a religious community, implies a pastor of the existence of a complex of moral virtues, which distinguish it from the general mass of believers, and serve as a model for imitation in the practice of the system of Christian values.

Key words: pastoral care, priesthood, pastor, pastoral ministry, sacrifice.